

MAGYAR SZEMLE

1935 OKTÓBER

XXV. KÖTET 2. (98.) SZÁM

A HÁROMSZÁZEVES PÁZMÁNY-EGYETEM

HÁROMSZÁZEVES egyetemi jubileum a nyugati nemzeteknél nem nagy esemény, nem olyan, amely felett elmélkedni szoktak. Francia-, Olasz- és Németország egyetemének nagyrésze jóval több évszázadot ért meg. Szomszédságunkban Bécsben, Prágában, Krakóban sokkal öregebb testvérei vannak alma materünknek, amelyek közül a prágai persze nem a cseh, hanem a német műveltségnek volt őrhelye. Hazánknak is voltak ezekkel egykorú főiskolái, Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás alapításai, amelyek azonban nem éltek túl alapítóikat és úgy eltűntek, hogy emlékük is alig maradt reánk. Amikor nyugaton a szellemi élet a humanizmus és a hitújítás következtében fellendült és az egyetemek a virágzás új korszakába jutottak, a tragikus sorsú magyarságnak a pusztalétért kellett küzdeni a hódító és a keresztény műveltséget letipró törökkel szemben. Mikor ott tudósok vitatkozhattak, új tudományok keletkeztek, régiek átalakultak, nálunk füstölgő templom- és kolostorromok, kipusztult városkák és falvak ezrei, tömegestül rabszolgaságba hajtott magyarok jajszáva, a helyükbe idegenből belopakodó alacsony műveltségű népek telepei jelzik azt az óriási kulturális süllyedést, amely az ország túlnyomó részét sújtotta s amelynek hatása alól a török iga alá nem hajtott terület sem vonhatta ki magát. Az a kor, amely Budát, Esztergomot, Székesfehérvárt és a régi műveltség számos más gócpontját elbukni látta, amelyben a nemzetnek a műveltség részére hozzáférhető rétegei, ha pusztaléletüket megmentették, földönfutókká lettek, nem volt alkalmas a tudományok tüzhelyének, a nemzeti műveltség új, az eddigieknél tartósabb központjának kifejlődésére.

Egy évszázadnak kellett elmúlni Mohács után, hogy a katolikus restauráció e mozgalom főharcosában és irányítójában, Pázmány Péterben tudatossá tegye azt a hiányt, amelyben az újból győzelmesen előtörő katholicizmus és az egész nemzet szenvedett azért, hogy nem volt egyeteme és hogy elérkezettnek láthassa az időt e hiány pótlására. Pázmány Péter 1635 május 12-én pozsonyi érseki palotájában kelt alapítólevelében 100.000 forintot ajánlott fel egyetem céljaira, amelynek székhelyül Nagyszombat városát, a menekült esztergomi káptalan ideiglenes otthonát, a jezsuita rendnek magyarországi főhelyét jelölte ki, de már az alapításkor hangsúlyozta azt, hogy ha Magyarország a török iga alá felszabadul, az egyetemet alkalmasabb városba kell áthelyezni.

Az alapítás célja kettős volt: Pázmány, aki egész életét egyházárért folytatott harccal töltötte el, az egyetemmel élete művét megkoronázni, a katolikus vallást emelni akarta: ennek papjait és a hitben buzgó értelmiséget volt hivatva az új főiskola nevelni. Ezzel kapcsolatos volt a másik cél: „a nemes magyar nemzet méltóságáról gondoskodni“ és „ennek a sorsverte hazának javáért áldozatot hozni“, hogy lehetővé váljék koruk tudományának fegyvereivel harcoló magyarok kiművelése.

A hazának és a magyar nemzetnek emlegetése a nagylelkű alapító levelében már magában véve is elégséges azoknak az átlátszó irányzatú állításoknak a cáfolására, hogy a nagyszombati egyetem „szlovák“ intézmény volt, amelynek háromszázéves alapítását az újdonsült cseh-szlovák tudományosságnak kell megünnepelni. Csak természetes, hogy az új főiskolának tanárai és tanulói között voltak tótok és németek, Felső-Magyarország lakói összetételének megfelelően. Ez azonban korán sem tette Pázmány alapítását nem magyarrá, mint az egyetem székhelye, Nagyszombat sem.

Az új egyetemet Pázmány a katolikus egyház harcos rendjére bízta, a jezsuitákra és a nagyszombati jezsuita kollégiummal hozta szoros kapcsolatba, annak mintegy kiegészítéséül gondolta el. Ezt nem szabad valami különleges dolognak tartanunk. A jezsuita rend az alapítás idejében a közép-európai katolikus országok felsőbb oktatását uralta és annak nagy előnyére váló egyformasága is a rend szerepének volt tulajdonítható, amely jól átgondolt terv szerint egységesen vezette az iskoláit, hisz a rend tagjainak egyszer egy, máskor más országban kellett szerepelni tanárok gyanánt. A rend *azzal* a pápai kiváltsággal is bírt, hogy a hittudományból és a bölcsészeiből akadémiai fokozatokat adományozhatott, doktorokat avathatott.

Az új egyetemnek, miként más jezsuita főiskoláknak, csak hittudományi és bölcséleti kara volt, amely utóbbi alatt ebben az időben és még jó kétszáz évig ezután nem kell a tudományok számos ágát felölelő intézményt értenünk, hanem csak alacsonyabb rendű, a többi karokon tanított tudományokra előkészítő tanfolyamot, amely mai középiskoláink felső osztályainak megfelelőleg az általános műveltséget adta meg. A négy gimnáziumi osztály elvégzése után kerültek ide az ifjak már tizenöt éves korukban, úgyhogy tizennyolc évvel a bölcsélet doktoraivá lehettek.

Pázmány alapítását II. Ferdinánd, mint német-római császár és magyar király is megerősítette, miután a pápa vonakodott az új főiskolát egyetemi kiváltságokkal felruházni. A császár, a kereszténység világi fejének megerősítése útján azonban ugyanolyan jogokhoz és kiváltságokhoz jutott, mint a régi egyetemek: doktori oklevelei és egyéb kitüntetései mindenütt érvényesekké váltak.

Az új egyetemet 1635 november 13-án nyitották meg nagy ünnepélyvel, amelyen a nap jelentőségét felismerve az ország egyházi és világi főurai, Pázmány bíbornokérsekkel és gróf Esterházy Miklós nádorral az élükön, részt vettek.

A jezsuiták nagy szakértelemmel indították meg az oktatást és az új főiskolát gyorsan egyenrangúvá tették a hasonló külföldi egye-

temekkel. Pázmány zsenge alapításának azonban az első száz évben nem csekély veszélyekkel kellett megküzdeni; működését a háborúk, kuruc felkelések minduntalan megbénították, még többször akasztotta ezt meg évekig az akkori idők vissza-visszatérő réme, a pestis.

Az egyetem azonban a tanítás többszöri megszakítása ellenére, hála a jezsuiták kitartó munkásságának, fejlődött. 1667-ben bővült ki a jogi karral, amit Pázmány két utódának, Lósy Imre és Lippay György érsekeknek újabb 30.000 forintos adománya tett lehetővé. Minthogy a jezsuitarend szabályzata nem engedte meg ennek a karnak a gondozását, az alapítók azt a renddel egyetértőleg az esztergomi káptalanra bízták. Ez a Nagyszombatban székelő testület, illetőleg az arra kijelölt kanonok kezelte a kar fenntartására rendelt alapot, választotta meg a tanárokat és gyakorolta a kar felett a felügyeletet. A karon, miként a többi egyetemek jogi karán ebben az időben, alapításától kezdve a római és az egyházjogot tanították, mellettük azonban a hazai viszonyoknak megfelelően a hazai jogot is, amelyet egyebütt a szomszéd országokban még nem tartottak méltónak arra, hogy egyetemen előadják. A négytagú tanártestület egyik tagja, az egyházjog tanára jezsuita volt, a többi világi egyén és közülük az egyik a hazai jog elméletét, a másik pedig a gyakorlatát tanította; az első alatt Verbőczy Hármaskönyvének magyarázatát és rendszerbe foglalását, az utóbbi alatt pedig a bírósági gyakorlatot, a perrendtartást értették. Az esztergomi káptalan befolyásának, amely mint közhitelű okleveleket kiállító hely jól ismerte a hazai jogviszonyokat, kell tulajdonítanunk azt a nagy szerepet, amely nálunk az oktatásban kezdettől fogva a magyar jognak jutott.

A JOGI KAR ALAPÍTÁSÁVAL megindulhatott nálunk is a jogtudomány fejlődése, a jogi műveltség terjedése. Míg eddig a bírákat és ügyvédeket csak gyakorlatilag, ügyvédek és bíróságok mellett képezték ki, ezután már lehetséges volt tágabbkörű elméleti kiképzés megszerzése. A jogi kar élete sem volt zavaroktól mentes. A kari alapot főuraknak adták kölcsön, ami ekkor a tőke gyümölcsöztetésének legbiztosabb módja volt; a kamatok azonban a háborús, válságos időkben nem folytak be s így bizony a jogi kar működésének első századában anyagi okokból csak ritkán volt mind a négy tanszék betöltve. Ez a létszám különben a mi szemünkben, a tudomány mai szétágazása mellett túlkicsinynek látszik, abban az időben azonban csaknem teljesen megfelelt a bécsi és a prágai egyetemen tanító jogtanárok számának.

A jogtudományi kar felállítása nem változtatott az egyetem szervezetén. A rektor a jezsuita rendből került ki, amely a kari dékánokat is kijelölte. A felvilágosult abszolutizmus kormányrendszere ismerte fel először azt a nagy fontosságot, amellyel a közoktatás az állam szempontjából bír. Az állampolgárok nevelése a XVIII. század folyamán lett a kormányok főgondjává, amikor az uralkodók nemcsak magukat állítják az állam szolgálatába, hanem alattvalóiktól is elvárják annak belátását, hogy az uralkodók eljárása az egyedül célravezető út az állam boldogsága érdekében. Az uralkodó kötelessége az államnak hasznos polgárokat nevelni, akik hivatásuk gyakorlásában az állam érdekeit szolgálják. Mária Terézia nagyszámú újításai közé tartozik

és azok egyik legfontosabbja a királyi gondoskodás kiterjesztése az iskolákra. Törvény a királynőt ebben nem gátolta és a rendek mindig az uralkodótól várták a kezdeményezést az iskolák terén. Miként Ausztriában, nálunk is az egyetemi oktatás rendezését tartotta a királynő első feladatának. Megkönnyítette az állami beavatkozást az a körülmény, hogy a jezsuiták tanulmányi rendszere és azzal az egyetem tanterve száz év alatt semmit sem változott és egyáltalában nem felelt már meg az igényeknek, amelyeket egyesek és az állam vele szemben támaszthattak. A jezsuita tanrendszert számos támadás érte a felvilágosodás szellemének terjesztése óta. A királynő legbizalmasabb tanácsadói, akik az új bölcséleti és társadalmi elméletek hatása alatt állottak, mind ellenségei voltak a rendnek, annak oktató működését, amely száz évvel korábban a viszonyoknak megfelelt, nem ok nélkül elavultnak tekintették, lekicsinyelték. A legfőbb tanácsadó testületben, a bécsi államtanácsban, amelyet a királynő azért létesített, hogy valamennyi országában a kormányzás egységes szellemét biztosítsa, úgy beszéltek a jezsuiták nagyszombati egyeteméről, mint valami alsóbbrendű, ezt a nevet meg sem érdemlő intézményről és gúnyosan „jesuitische Quasi-Universität“-nek nevezte azt a királynő egyik nagybefolyású tanácsosa. Van Swieten, a királynő háziorvosa és a közoktatási ügyekben legbizalmasabb tanácsadója, előbb a bécsi egyetemet reformálta meg a korszellemnek megfelelő módon. Mivel pedig az uralkodónak és kormányférfiainak szeme előtt bizonyos tartományi sajtóságok megtartása mellett egységes monarchia létesítése lebegett, amelyben a műveltek az államcélokról egyformán gondolkoznak, kimondatott az az elv, amelyet egészen 1848-ig, illetve 1867-ig a bécsi kormányrendszer állandóan követett és megvalósítani törekedett: a magyar egyetem szervezetében és tanulmányi rendjében lehetőleg a bécsihez igazodjék, azzal egyenlő legyen.

Első teendő volt az egyetemet negyedik karral, az orvosival kiegészíteni, amelynek öt tanszéke volt: az elméleti orvostan, a gyakorlati orvostan, a bonctan, a sebészet és szülészet, végül a vegy- és növénytan (1769). A jogi karon a racionalista kor vezető tudományának, a természetjognak állítottak tanszéket, elrendelték a büntetőjognak a tanítását. Az egységes állampolgári gondolkozást a politico-cameralis tanszék volt hivatva biztosítani, a „Polizeiwissenschaft“ előadásával, amely magában foglalta a legtágabb vonatkozású közigazgatási és pénzügyi jog mellett a közgazdaságtan alapelemeit a régi merkantilis felfogással. Ezt a tárgyat a hittudományi kar hallgatói is tartoztak tanulni. A bölcsészeti kar, amelyhez rövid ideig ez utóbbi tanszék is tartozott, szintén kiegészült új tanszékekkel.

A királynő az egyetem élére elnököt, az egyes karok vezetésére pedig igazgatókat rendelt, amivel még a jezsuitarend feloszlata előtt kivette azt a nagy érdemekkel dicsekvő rend kezéből. 1770-ben volt a karok első dékánválasztása. A tanárok most már a hittudományi és a bölcsészeti karon is nemcsak jezsuiták, hanem mások is lehettek. Ezután a királynő nevezte ki őket, első ízben kiküldött biztosok, utóbb az illető karok javaslatára a helytartótanács, a belügyi magyar kormánysszék, mint felügyeleti hatóság előterjesztése alapján. Ezzel lett

a nagyszombati főiskola teljes egyetemmé, amely a többivel versenyre kelhetett. Az egyetem megnövekedett költségeinek fedezésére a Jézus-társaságot évi tízezer forint fizetésére kötelezte a királynő és a földvári apátság birtokait az egyetemnek adományozta. Alikor azonban XIV. Kelemen pápa nem tudván ellenállni a jezsuitarendet mindenfelől érő támadásoknak, azt feloszlatta, a királynő a rend nagyszombati kollégiumának összes pénzbeli és ingatlan-vagyonát, amely uradalmakból, házakból, szőlőkből stb. állott, szintén az egyetemnek adta és a vagyonkezelést állami szervekre bízta.

Az egyetem ily módon valóban állami célok szolgálatába került, amelynek felügyelete a legkisebb részletekre kiterjedt. Nemcsak a tanítandó tárgyakat, hanem az egyes tárgyak anyagát is megszabta az állami hatóság. A tanár ugyanis nem adhatta elő saját tudományos kutatásának eredményeit, saját meggyőződését, hanem hivatalosan előírt tankönyvhöz volt kötve, amelytől eltérnie nem volt szabad. Ha úgy találta, hogy az előírt könyv valamely tétele nem megfelelő, avagy valami újat akart tanítani, akkor előbb a felsőbb hatóságok engedélyét kellett kikérnie, saját nézeteit a közigazgatási hatóságok bírálata alá bocsátani, amelyek közül egyik vagy másik mindig talált kifogásolni valót és így rendszeresen minden a régiben maradt. Így magyarázható, hogy egyes tankönyvek félszázadon túl is használatban maradtak, mint például Sonnenfels munkája, a „Polizeiwissenschaftrol“, avagy Alartini könyve a természetjogról, amelyeknek tanításai a felvilágosult abszolutizmus kormányrendszerét és felfogását adták elő. Az oktatás ezután is 1848-ig iskolaszerű volt, a hallgatókat az egyes tárgyakból hetenként kikérdezték, a feleletek alapján osztályozták. Vitatkozásokat is tartottak olyan tételek felett, amelyeket az illető tárgy tanára állított fel. Különösen fontosak voltak ezek közül azok, amelyeket az év végén az egész anyag összefoglalását adták. A hallgatók bizonyítványt is nyertek, amelynek alapján a felsőbb évfolyamokba léphettek.

A JEZSUITA REND ELTÖRLÉSE után Mária Terézia az egész tanügy szervezetről, az elemi iskolától az egyetemig, nagyszabású tanulmányi rendtartásban, a „Ratio Educationis.-ban gondoskodott; az egyetemet az ország középpontjába, Budára helyezte át és azt újabb tanszékekkel és a tudományos munka bővebb segédeszközeivel látta el. Székhelyéül az eddigi királyi várpalotát jelölte meg, az egyetem alapját a pécsvárad apátság javaival növelte, majd 1780-ban az egyetem minden jogát, kiváltságát és alapítványait ünnepélyes nagy oklevélben megerősítette, amelynek átadása és az egyetem beiktatása Budán nagy ünnepséggel ment végbe. Méltán látja tehát a Pázmány-Egyetem Mária Teréziában újjáalkotóját, második alapítóját.

Az egyetemi tanítás célja Mária Terézia tanulmányi rendszere szerint ezután nemcsak az ifjúság előkészítése az egyházi és az állami hivatalokra, hanem a magasabb tudományos kiképzés is. A jogtudományi előadások az államtudományiakkal bővültek és a királynő úgy e karon, mint a bölcsészeten nagyobb súlyt helyezett a történeti tudomány tanítására. A történet tanárának kötelessége volt hallgatóival hetenként egyszer a legújabb eseményeket újsághírek alapján megbeszélni.

A királynő állandóan követendő elvül mondta ki, hogy a tanszékekre a jövőben csak olyanokat kell alkalmazni, akik maguknak tudományukkal hírnevet szereztek. A tanszékekre elsősorban az akadémiai és a főgimnáziumi tanárokat és a főorvosokat tartották hivatottaknak, de tekintetbe vettek más tudósokat is, akik munkáikkal igazolták rátermettségüket. A kijelölést az egyes karok végezték, mégpedig leggyakrabban írásban és szóban megtartott versenyvizsga alapján, amikor is a jelölteknek több tanszék tudománya körébe tartozó kérdésre kellett feleletet adni és előadási képességét bebizonyítani. Az illető kar minden egyes tagja véleményét nyilvánította a pályázók képességei felől és a jelölés ezek összeegyeztetése alapján történt. Ismertebb tudósok pályázatát vizsga nélkül is figyelembe vették. A jelöléseket az egyetemi tanács továbbította a helytartótanácsnak, mely szintén megtette a maga jelölését, nem egyszer megváltoztatva a sorrendet. A helytartótanácsból a magyar udvari kancellária elé Bécsbe került a dolog, amely a végső felterjesztést megcsinálta, nem egyszer szintén változtatva a jelölésen. Miután az államtanács is hozzászólt, történt meg a kinevezés, amely rendszeren, de nem mindig, azt érte, akit tudományos, illetőleg tanári eredmények alapján első helyen jelölt a kar. Ez volt a kinevezések menete 1848-ig. Mária Terézia a tanári utánpótlásról még úgyis akart gondoskodni, hogy a legkiválóbb hallgatóknak ösztöndíjat adott, hogy azok karuk előadását tovább hallgathassák és esetleg, főleg az orvosi karon, külföldre is mehessenek. Gondoskodásának meg is volt az eredménye. A XVIII. század végén vesz először lendületet az egyetem tanárainak tudományos irodalmi munkássága. — Az egyetem összes hallgatóinak száma ez időben 500 körül volt, közöttük csaknem 200 a bölcsészeti karé, tehát mai értelemben felsőgimnazista.

II. József közigazgatási reformjai nem maradtak hatás nélkül az egyetemre sem. Mikor a közigazgatás főkörmányszékeit az uralkodó Pozsonyból Budára helyezte át, ahol a legfőbb bíróságok is működtek, szükségessé vált helynyerés céljából az egyetem eltávolítása. A hittudományi kar Pozsonyba került az ottani papnövelde mellé erősebb ellenőrzés alá, míg a többi három Pestre, ahol nagyobbára a királyi kúria eddigi épületében nyert elhelyezést. Szervezeti reformjai nagyszámúak voltak; az egyetemnek hallgatói felett eddig gyakorolt bírói hatóságát megszüntette, úgyszintén a kari igazgatók intézményét, amivel az egyetem önkormányzatának köre tanulmányi tekintetben bővült. Azok az újítások, amelyeket tanulmányi téren bécsi mintára valósított meg II. József, az ő és tanácsadóinak abból az elgondolásából fakadtak, hogy az egyetemnek és elsősorban a jogi karnak a feladata nem lehet más, mint állami tisztviselőket nevelni; mindazt elő kell tehát mozdítani, ami ennek a célnak megfelel és mindent megszüntetni vagy háttérbe szorítani, ami e cél elérésére feleslegesnek látszik vagy azt akadályozza. Intézkedései közt, mint minden téren, számos aprólékos volt, de nem egynek megvalósítása üdvös hatással lett volna, így figyelmeztette a tanárokat, hogy a hallgatókat alapos gondolkozáshoz szoktassák, a vizsgáknál ne kívánják meg a hallott magyarázatok szó szerinti elmondását és képességeiket ne a kívülről megtanult anyag

tömege, hanem a szerint ítélik meg, hogy fogalmaik helyesek és világosak-e.

Az 1790-ben feltörő rövidéletű nemzeti mozgalomnak nem lehetett nagyobb hatása egyetemünk életére, mert az végül is a régi nemesi alkotmány védelmében, nem pedig új eszmék megvalósításában látta célját. Az egyetem még nem fejthette ki az ismertett korlátok közt nagyobb hatást a nemzeti közvélemény kialakulására. A közoktatási országos bizottság, amelyet a rendek küldtek ki, nem ismerte fel az egyetem jelentőségét, nem volt átfogó reformprogramja, az egyetemre vonatkozó kívánságai jelentéktelenek és nem is tárgyszerűek. Pedig a német egyetemek virágzása már megindult és azok például szolgálhattak volna. Az egyetem egykorú művelt tanára, Barics Béla röpiratban panaszkodik a tudományellenes hangulat miatt, amely magával hozza, hogy gyakran a legkiválóbb ifjak, akik tanulmányaikat az előírt szabályok szerint kitűnően végezték, nem is merték nyíltan bevallani, mikor közhivatalt akartak kapni, hogy ők ezt vagy azt a tudományt, pl. közigazgatási jogot, statisztikát, természetjogot stb. hallgattak. Nemcsak a vidéken, hanem a kettős fővárosban is voltak szerinte szép számmal olyanok, akik minden jogi tudományt a magyar jog tanulását, vagyis a Hármaskönyv ismeretén túl elvetettek, károsnak hirdettek, mert szerintük „csak a gyakorlat teszi az embert”. Az egyetem tanára szinte reménytelennek találja még ekkor a küzdelmet ezekkel a „déli fényesség mellett is vakoskodó emberekkel”. Nem lehet remélni, hogy a consiliarius (tanácsos), aki a logika elemein kívül az iskolában alig tanult valamit, az ifjúságnak nyíltan bevallja, hogy a közhivatalnoknak kellő kiművelésére fizikára, geometriára, mennyiség-tanra, természetjogra, statisztikára stb. van szüksége. „Hogyan lehetne azt elvárni valamelyik bírósági ülnöktől, aki a magyar jogon kívül semmit sem tanult, hogy az Ő juratus gyakornoka előtt elismerje, hogy a természetjog, a római és a büntetőjog és más tárgyak az igazi jogtudománynak forrásai és támaszai?”

Az egyetemnek tehát nemcsak a felülről jövő korlátozásokkal, a bécsi és ennek nyomán a hazai kormányzások mindent rendszabályozó bürokratikus intézkedéseivel, hanem e közhangulattal is meg kellett küzdeni, amit lehetetlenné tett az, hogy mozgási szabadsága a legnagyobb mértékben korlátozva volt. Még jó, hogy nem valósult meg az országos bizottságban felmerült és elfogadott gondolat, hogy az egyetemet Pestről valamely vidéki városba helyezték át, mert Pest, mint kereskedelmi város élénk életével nézetük szerint az ifjúság erkölcsét fenyegeti és drágaságánál fogva sem alkalmas az egyetem székhelyéül.

A KONZERVATÍV IRÁNYZAT, a minden újítástól való irtózás, amely Ferenc uralkodását jellemezte, nem adta az egyetem kezébe azokat az eszközöket, amelyek a tudományos szellem terjesztésére alkalmasak, a nemzeti műveltség emeléséhez szükségesek lettek volna. Az 1790-es évek francia forradalmi eseményei tudvalevőleg megváltoztatták azt a reformirányzatot, amely József idejében az udvar és a kormányzások intézkedéseire ráütötte bélyegét. A reakció kerekedett felül, amelyet

a Martinovics-összeesküvés még jobban megerősített. 1795-ben megtiltották Kant rendszerének tanítását, mivel az „a számos bennefoglalt elvnel fogva, amely kétséget kelthet, sőt skepticizmusra, továbbá új meghatározásokra és definíciókra vezet, veszélyes és egyébként is homályos és annyira fellengős, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb tehetségnek pedig egyáltalában nem tudnák követni, következésképpen ezek az elvek részben megrontják őket, részben kétségeket keltenek fel bennük a legnagyobb igazságok felől“. A régi tanrendszer a maga teljességében fenntartandó. Hogy úgy a király, mint a rendi társadalom nyugodt lehessen, semmit sem volt szabad tanítani, „ami a közjólétre bármiképpen veszélyessé válhatnék“. Az ily irányzat elterjedésének megakadályozására a legalkalmasabb eszköznek a nyilvános ellenőrzést tartották, hisz a magyar társadalom a rendi jogok védelmezése végett akkor annyira ragaszkodott a fennálló viszonyokhoz, hogy ellenőrzésében megbízhattak. A király tehát elrendelte, hogy a szokásos félévi vizsgákon kívül tartsanak a tanárok nyilvános vitákat és védelmezéseket és tárgyalják ott meg a helytartótanács jóváhagyta tételeket, amelyek lehetőleg az egész tananyagot magukba foglalják és amelyekhez a megjelentek is hozzászólhatnak a közönség köréből. Minthogy a titkos társaságok voltak a forradalmi szellem terjesztői, minden tanárnak esküt kellett kinevezése után letenni, hogy nem tagja semmiféle titkos társaságnak és a jövőben sem fog ilyenbe belépni.

Még a rendi közoktatási bizottság tervei is túlságosan radikálisak voltak az uralkodócsalád szemében, amelynek tagjai, előbb Sándor Lipót, majd József főherceg nádor, a helytartótanács élén közvetlen befolyást gyakoroltak a magyar közoktatás és így az egyetem ügyeire is. A magyar rendi bizottság elgondolásainak megvalósítása már azért sem volt kívánatos a kormánykörök szemében, mert azok a különleges magyar érdekek jegyében születtek meg, holott most már szilárd elvvé vált az egész birodalom közoktatásának és így az egyetemi oktatásnak egységes szabályozása, aminek elsősorban Ferenc maga volt a szószólója. Nemcsak ugyanazok a fegyelmi, szervezeti és lehetőleg tanulmányi szabályzatok léptek életbe a pesti egyetemen, amelyek a bécsin is érvényben voltak, hanem még a tanári karok összetételére is befolyást nyert a bécsi egyetem, amelynek hozzászólás végett megküldték a pesti jelöléseket az egyes tanszékekre és a kormányhatóságok természetesen ezt vették a kinevezéseknél elsősorban figyelembe.

Ferenc közismerten konzervatív embert, Szerdahelyi György kanonokot, volt jezsuitát bízta meg az új tanulmányi rendszer kidolgozásával, azoknak a jelentéseknek hatása alatt, amelyeket öccsétől, József nádortól kapott, aki egyre ecsetelte a tanárok helytelen gondolkozásmódját és az ifjúság fegyelmének meglazulását. Így jött létre 1806-ban az új Ratio Educationis, amely a közoktatásügyet és vele az egyetemi oktatást 1848-ig szabályozta. Főirányelve a védekezés volt a felvilágosodás eszméi ellen, annak biztosítása, hogy az egyetemi műveltségük a fennálló politikai viszonyokról konzervatív módon gondolkozzanak. Az új tanrenden kívül, amely nemcsak a tárgyakat, hanem a használandó tankönyveket is előírta, Ferenc az egye-

temi tanárok ellenőrzéséről még intézményesen is gondoskodott. Osztrák mintára és a gimnáziumok példájára minden kar élére 1820-ban igazgatót állított, akivel szemben a kari dékánok teljesen alárendelt helyzetbe kerültek. Az igazgatónak ügyelnie kellett arra, hogy a tanárok ne tartsanak önkényesen más tudományos tárgyról előadást, mint amire megbízásuk volt. Aki rendkívüli előadásokat akart tartani, köteles volt azt az igazgatónak bejelenteni, neki az előadás tervezetét benyújtani, amelyet az igazgató véleményével, hogy vajjon az előadás ellen nem emelhető-e kifogás, a helytartótanácsnak terjesztett fel. Ez az intézkedés teljesen elvehette a tanárok kedvét attól, hogy kiszabott előadásaikon kívül egyébként is iparkodjanak tudományos munkáik eredményét közölni. Roppant megnehezítette ez még azoknak a tárgyaknak az oktatását is, amelyeket a Ratio kívánatosaknak tartott. Széleskörű befolyást biztosított az uralkodó a kari igazgatóknak a tanszékek betöltése körül is, ők lettek az egyes karokat megillető tudományos könyvek cenzúrájának a vezetői is.

A politikai célzatot ez intézmény felállításánál világossá tette az igazgatóknak adott hivatali utasítás, amely szerint kötelességük „különösen arra ügyelni, hogy nyilvános szónoklatokban vagy más ünnepélyes egyetemi ténykedéseknél semmi dicstelen dolog ne történjék, hogy semmit elő ne adjanak, ami kevésbé felel meg az állami kormányzás elveinek, avagy ezeket bármi módon nyilvános megítélésnek és bírálatnak teszi ki“.

Az igazgatók a tanárok felett tudományos, de erkölcsi felügyeletet is gyakoroltak. Ügyeltek arra, hogy a tanárok előadásaikat az előírt napokon és órákban megrövidítés nélkül tartsák meg. A feladatul kiszabott rendőrködés annyira ment, hogy az igazgatók kötelessége volt váratlanul megjelenni az előadásokon, meghallgatni a tanárok előadásának a módját, megismerni az ifjak viselkedését és előmenetelét és különösen meggyőződést szerezni arról, hogy a tanár követi-e az előírt tankönyv elveit és rendjét és előadja-e azt a megállapított időben, avagy inkább tilos tollbamondással tölti idejét. Mindez lehetetlenné tett minden szellemi szabadságot és a tanárt hatóságilag ellenőrzött géppé süllyesztette le.

A kari igazgatók nagy hatalmát még súlyosabbá tette az a körülményt, hogy 1816 óta egészen Ferenc haláláig a jogi és az orvosi tudományi karon dékánna nem volt megválasztható kari tanár, hanem csak a két karnak „bekebelezett“ tagjai, olyan kari doktorok, akik a kar tagjai közé való felvételt kérték, erre méltóknak találtattak. Ezek előadási joggal nem bírtak ugyan, de a kar előjárói lehettek. Ennek a súlyos következményei mindjárt mutatkoztak és a következő években egyre fokozódtak. Minthogy minden tekintély és tapasztalat nélküli ifjakat kellett dékánokul megválasztani, ezek az ifjúságot nem tudták fegyelmezni és csak arra használták fel a dékáni tisztséget, hogy magukat ismertté tegyék és ezen a réven valamelyik akadémiai tanári vagy más álláshoz jussanak. Mindez nem volt alkalmas arra, hogy az egyetem tekintélyét a közvélemény szemében növelje. Csak Ferenc halála után, amikor már kirívók lettek e rendszer hátrányai, lehetett újból kari tanárokat a dékáni tisztségre megválasztani.

A tanárok kiválasztásánál Ferenc azt az elvet állította fel és írta elő kormányzóknak, hogy ne csak a tudományos szempontokat vegyék irányadóul; mivel a tanárok szavainak és főleg példájának az ifjúságra igen nagy a hatása, vizsgálják az illetők jellemét, vallási és erkölcsi életét. Egyszersmind elrendelte azt is, hogy a már működő tanárokat is szem előtt kell tartani és az igazgatóknak évente jelentést beterjeszteni, hogy a tanításukra vagy gondolkozásukra, erkölcsi és vallási életübe vonatkozólag nincs-e észrevételük. A bécsi rendőrmisztérium magyarországi szervezete is állandóan figyelemmel tartotta a tanárokat és már 1814-ben figyelmeztette a bécsi minisztereket, hogy különösen a jogi és bölcséleti tanszékek betöltésénél óvatosan járjanak el, mert „többben a jelenlegi pesti egyetemi tanárok közül még mindig több magyarizmust nyilvánítanak, mint amennyi tőlük illendő volna“. Ferenc valóban „óvatos“ volt és miként a fontosabb egyházi és közigazgatási állások betöltésénél, a tanárok kinevezésénél is halogatta az elhatározást, úgyhogy különösen uralkodása második felében az amúgy sem nagyszámú tanszékek jelentékeny része betöltetlen volt. Előfordult gyakran, hogy öt-hat évig nem volt egy-egy fontos tárgynak rendes tanári előadója, hanem külső, az egyetemhez nem tartozó egyének, a jogi karon fiatal ügyvédek tartottak előadást. A legfontosabb, a magyar magánjogi tanszéken tíz éven át csak ilyen előadásokat hallgathattak az ifjak, ami persze nem nagyon szolgálta a jogi műveltség emelését és az 1820-as években a tanszékek fele volt betöltetlen. Nem csoda tehát, ha Pest jogi műveltségéről az 1830-as években siralmas képet festett az, aki arra leginkább volt hivatva, Frank Ignác, a pesti jogi kar és az egész magyar jogtudomány büszkesége. Jogi doktorátust alig tettek egy évben hárman-négyen, azok is nagyobb részben csak kánonjogi doktorátust szerző egyházi egyének. Még olyan hallgatót is alig lehetett találni, aki a két szigorlati ösztöndíjért folyamodott volna.

Nem voltak jobbak a viszonyok az orvosi és a bölcsészeti karon sem, ahol szintén nem gondoskodott a kormány a tudományok haladásával a tanszékek szaporításáról és az 1840-es években még ugyanannyi tanár adott elő, mint Mária Terézia korában. A hazai és az egész egyetemes történelmet egy tanár adta elő, 1796—809-ig Trnka Mihály, 1811—826-ig Keresztúri József, 1828 után Weszerle József, majd Reisinger János az 1850-es években. Vájjon ki ismeri nevüket!? Egyetlen tanszékhez tartozott az általános természetrajz, a technológia és a mezőgazdaságtan. A magyar nyelv- és irodalom tanszékében a kiváló Révai Miklóst 1808-tól kezdve Czinke Ferenc váltotta fel, a magyar nemzeti irodalom megújítása korában, 1830 óta pedig e tanszék több évig be sem volt töltve. A latin nyelvnek és irodalomnak nem is volt tanszéke. A bölcsészeti karnak 1847-ben csak 11 tanára volt, beleszámítva a német, francia és olasz nyelvek tanítóit is.

Szinte csoda, hogy ily körülmények közt is akadtak kiváló tanárok, akik anyagi és mondhatjuk erkölcsi elismerés nélkül a tudományok úttörői gyanánt említhetők fel és nagyban hozzájárultak a hazai műveltség emeléséhez, így a hittudományi karban Molik Tóbiás, Alber János, Vass László, a „törvénykaron“ Kelemen Imre, Vuchetich

Mátyás, Frank Ignác, Virozsil Antal, az orvosin Plenk József, Lenhossék Mihály, Stáhly Ignác, Bene Ferenc, Bugát Pál, a bölcsészeti Pray György, Katona István és Schwärmer Márton történettudósok, Révay Miklós, a magyar nyelvtudomány alapvetője, Schedius Lajos, a jeles esztétikus, Mitterpacher Lajos természettudós, Dugonics András és Pasquich János matematikusok és még sokan mások.

Az, hogy az egyetemnek a magyar műveltség és nemzeti tudományos irodalom kifejlesztésében 1848 előtt nem volt az a nagy szerepe, amely az az ország első főiskoláját megillette volna, hogy a magyar megújulás kora az egyetem különösebb befolyása nélkül ment végbe, a vázolt viszonyok mellett elsősorban annak tulajdonítható, hogy a tanítás nyelve az egyetemen a latin volt és a tanárok munkáikat latin nyelven írták, amely fölött Széchenyi és vele az ország gondolkozó fői már régen pálcát törtek. „A boldogtalan latin nyelv dúlta már bölcsőjétől kezdve a magyar csinosodás szellemét; e holt nyelv mérge olvasztó már az ifjú kebelben a honinak minden szeretetét...” Mikor hosszú küzdelem után az országgyűlés elérte 1844-ben a magyar nyelv alkalmazását az összes iskolákban, az egyetemen az nem volt minden tanszéknél keresztülvihető, mert a tanárok egy része non is tudott magyarul.

A NAGY FORDULATOT egyetemünk történetében 1848 hozta meg. Már a márciusi napokban elrendelte a helytartótanács, hogy az összes tantárgyat magyarul kell előadni, amivel az egyetem a nemzeti tudományos műveltség igazi tűzhelyévé vált. Az 1848. évi 19. törvénycikk pedig a többi nagy reform közt az egyetemen meghonosította az oktatási és a tanulási szabadságot, a nagy elvet, amelyen egyedül épülhet fel igazi tudományos élet és haladás. Az első vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József, néhány sürgős intézkedéssel akart segíteni a fennálló legnagyobb bajokon, megszüntette az osztályozást és megjelölte az általános tanulmányi reform elveit, amelyet az egyetem egyes karaival egyetértve akart megvalósítani. „A régi idomítás és tanultatás helyébe oly rendszer hozassék be, mely az önképzési vágyat ébressze, a tanulónak mélyebb kiképezését lehetőleg biztosítsa.” Eötvös előtt olyan reform képe lebegett, amely megszünteti az egyetemi oktatás iskolaszerűségét és eddigi megkötöttségét.

A forradalmi események, a szabadságharc bukása azonban újból kiragadta az egyetemet a nemzeti élet tengelyéből. A tanszabadság elvének megvalósítása és az egyetem új berendezése már az osztrák kormányra maradt, amely úgy kezelte egyetemünket, mint az osztrák birodalom egyetemeinek egyikét. A magyar nyelv úgy az előadásokon, mint a vizsgálatoknál teljesen háttérbe szorult, az egyetem elvesztette ősi jogát, kormányzati szerveinek választását. Az abszolutizmus egész idejében a kormány kinevezte rektor és dékánok állottak az egyetem élén. Gróf Thun Leó kultuszminiszter intézkedései az egyetemi oktatás tudományos színvonalát kétségtelenül emelték, kiváltképpen a bölcsészeti karon, amely általa lett valóban egyenrangú tudományos karrá, de a tanszékek betöltésénél nem a magyar

tanerőket vették figyelembe, hanem gyakran a karok megkérdése nélkül osztrákokat és németeket neveztek ki, illetőleg helyeztek át osztrák egyetemekről.

Az üdvös változás, amellyel az egyetem a magyar szellemi élet központjába került és a műveltség terén a nemzeti törekvések vezetőjévé vált, az 1860. évi októberi diplomával kezdődött. A politikai téren végbement átalakulás nem maradhatott hatás nélkül az egyetemre, amely visszanyerte éltető elemét, az önkormányzatot. Az előadások nyelve újból a magyar lett, az idegen tanároknak távozniuk kellett tanszékeikről és helyükbe a magyar tudománynak kiképzésükben túlnyomóan német hatás alatt álló képviselői kerültek, amint az egész tudományos életünkön még hosszú időn át erősen érezhető volt.

A provizórium évei azonban nem voltak alkalmasak az egyetem kicpitésére és arra, hogy azt a tudományok rohamos haladása folytán szükségessé vált intézményekkel ellássák és hogy azok egyre jobban erősödő elágazásának megfelelően a kívánatos tanszékeket felállítsák. Csak a kiegyezés után, az alkotmányos korszakban vált valóban tudatossá az egyetem óriási nemzeti értéke nemcsak a felelős kormány, hanem az egész magyar közvélemény előtt. Az egyetemen eddig legsúlyosabb bajként a kutatások és a kísérletekhez szükséges eszközöknek, helyiségeknek és a költségeknek hiánya volt érezhető, ami a természet- és orvosi tudományok önálló művelését lehetetlenné tette. Ezeknek az előadásánál azért nem történetelt eddig egyéb, mint a külföldi eredmények szolgálai követése. Az egyetemi klinikák 1848-ig alig rendelkeztek több mint 5—6 betegágygal. Az alkotmányos kormány az égető szükségleteken már az első két évtizedben természettudományi intézetek és új klinikák építésével segített és mindent megtett, amit a nem csekély pénzügyi nehézségekkel küzködő új alkotmányos államtól lehetett várni.

A tanszabadság elve megkívánta, főleg a jogi karon, hogy az egyes szakokat minél többen adják elő minél nagyobb terjedelemben és változatossággal. Ezt egyrészt a tanszékek szaporításával, párhuzamos tanszékek felállításával, másrészt a magántanári intézmény fejlesztésével érték el, amelyet az abszolút kormány honosított meg, megoldva ezzel a tanári utánpótlásnak régi problémáját. A párhuzamos tanszékek bármely karon előmozdítják az egészséges versenyt és így a tudomány haladását, a hallgatóknak pedig lehetővé teszik ugyanazon szakban eltérő, gyakran ellentétes nézetek megismerését, vagy ugyanarra a tudományra vonatkozó különböző módszerek elsajátítását.

Azt a lendületet, amelyet egyetemünk a kiegyezés utáni korszakban vett, legjobban megvilágítja néhány statisztikai adat.

A tanszékek száma az egész egyetemen: 1861-ben 51, 1871-ben 69, 1881-ben 77, 1891-ben 88, 1901-ben 107, 1913-ban 120.

A hallgatóság száma is igen nagy mértékben emelkedett: 1861-ben 1313, 1871-ben 2375, 1881-ben 2979, 1891-ben 3550, 1900-ban 5661, 1913-ban 8185 volt egyetemünk hallgatóinak a száma az első félévben. Az egyetem ily módon eleget tehetett egyik hivatásának, hogy a nemzetnek vezető rétegeit nevelje, a gyakorlati életre

szolgáló előkészítést megadja azzal az oklevéllel, amelyet a négy kar hallgatói tanulmányaik elvégzésével szereznek meg. De meg tudott az egyetem másik, éppoly fontos hivatásának is felelni, hogy a tudományosságot fejlessze, ne csak az eddigi ismereteket közölje, hanem a tudomány módszereinek oktatásával a további kutatásnak megadja az eszközeit, arra buzdítson. A múlt század utolsó évtizedeitől kezdve épült ki egyetemünkön német mintára a szemináriumi rendszer, amely legjobban ad alkalmat arra, hogy a tanár kiválóbb hallgatóival személyes érintkezésbe jusson, bennük az érdeklődést tárgyának tudományos problémái iránt felkeltse és mint mester, a tanítványait azok megoldásának módjába bevezesse. A kiegyezés utáni korszakban teremtette meg az egyetem a Magyar Tudományos Akadémiával karöltve a magyar tudományos életet, a nemzeti tudományosságot, amely elengedhetetlen feltétele a nemzeti műveltségnek.

A VILÁGHÁBORÚ és Trianon után a Pázmány-egyetem új problémák elé került. A diplomatúlermelés, ami már a háború előtti évtizedben kezdett érezhetővé válni, egyre nagyobb súllyal nehezedett mozgási szabadságára, ősi vagyonának jelentékeny részét, a felsőmagyarországit, elvesztette. Ehhez járult, hogy a megcsonkított országnak a felső oktatásra fordítható amúgy is elégtelen anyagi eszközeit új testvéregyetemekkel kellett megosztania. Ez létszámapasztást, a tanszékek számának jelentékeny csökkentését és ami még fájdalmasabb, az oktatás anyagi forrásainak apadását vont maga után. Már 1924-ben száz alá süllyedt a tanszékek száma, a hallgatóké pedig a század első éveinek színvonalára ment vissza. A magyar kultúrpolitika a háború után semmit sem tett a Pázmány-egyetem érdekében; az fejlődésében megállt, ami a tudományok állandó haladása mellett a süllyedéssel egyenlő. Csak a legújabb időkben találkozik az „archi-universitas“ nagyobb megértéssel, a gazdasági válság azonban ma már megbénítja a segíteni akaró kart. Még jó, hogy az egyetem vagyonának visszaszerzéséért a nemzetközi bíróságok előtt indított perét megnyerte.

Pázmány Péter egyeteme ősi nemzeti érték, amelyhez fogható nem igen van sokat szenvedett nemzetünk kultúrintézményei között. Minden művelt magyarnak oka van rá levett kalappal megünnepelni háromszázéves fennállását.

ECKHART FERENC